

УДК: 159.923.2

**ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ СУБ'ЄКТНОСТІ МАЙБУТНІХ
ПЕДАГОГІВ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ НАВЧАННЯ****кандидат психологічних наук, Агулов М. В.**

Управління внутрішньої безпеки Головного Управління Міністерства доходів і зборів у Донецькій області

У статті представлені результати емпіричного дослідження, спрямованого на визначення особливостей структури суб'єктності студентів педагогічних спеціальностей на різних етапах навчання. В основу дослідження покладена власна модель суб'єктності майбутнього педагога, а при його проведенні були враховані особливості організації навчального процесу у педагогічному вищому навчальному закладі та його змістовне наповнення. Визначено, що ступінь взаємозв'язку компонентів в структурі суб'єктності підвищується від першого до третього і знижується від третього до п'ятого курсу, що вказує на певні проблеми у розвитку суб'єктності студентів у процесі їх навчання.

Ключові слова: суб'єктність, структура суб'єктності, професійна самосвідомість, смисложиттєві орієнтації, семантичний диференціал суб'єктності, рівень суб'єктивного контролю, майбутні педагоги.

Агулов М. В. Особенности структуры субъектности будущих педагогов на разных этапах обучения / Управление внутренней безопасности Главного Управления Министерства доходов и сборов в Донецкой области, Украина, Славянск

В статье представлены результаты эмпирического исследования, направленного на определение особенностей структуры субъектности студентов педагогических специальностей на разных этапах обучения. В основу исследования положена собственная модель субъектности будущего педагога, а при его проведении были учтены особенности организации учебного процесса в педагогическом высшем учебном заведении и его содержательное наполнение. Определено, что степень взаимосвязи компонентов в структуре

субъектности повышается от первого до третьего и снижается от третьего до пятого курса, что указывает на определенные проблемы в развитии субъектности студентов в процессе их обучения.

Ключевые слова: субъектность, структура субъектности, профессиональное самосознание, смысложизненные ориентации, семантический дифференциал субъектности, уровень субъективного контроля, будущие педагоги.

Agulov M. V. Features of the structure of subjectivity of future teachers at different stages of learning / Management of internal security of Head Department of Ministry of Revenue and Duties in Donetsk region, Ukraine, Slavyansk

The paper presents the results of the empirical research directed to determination of features of subjectivity structure of students of pedagogical specialties at different grade levels. The own model of subjectivity of future teacher is the basis for research, and during its implementation features of the organization of educational process in a pedagogical higher educational institution and its substantial filling have been considered. It has been defined that degree of interrelation of components in structure of subjectivity raises from the first to the third and decreases from third to the fifth year that points to certain problems in development of subjectivity of students in the course of their training.

Key words: subjectness, structure of subjectness, profession self-consciousness, meaning of life orientation, semantic differential by subjectness, level of subjective control, future teacher.

Вступ.

Розвиток суб'єктності майбутніх вчителів є не тільки складовою змістовного наповнення реформування вищої освіти у нашій країні, але й запорукою забезпечення держави висококваліфікованими фахівцями-педагогами, що відповідають за повноту, об'єктивність та ефективність передачі молодому поколінню накопиченого досвіду людства. У роботах сучасних дослідників визначаються психолого-педагогічні умови розвитку

суб'єктності в процесі навчання майбутніх педагогів, представлено результати розробки та апробації спеціальних розвивальних програм, в яких втілюються уявлення авторів щодо структури суб'єктності студентів та фахівців відповідного профілю.

У дисертації Н. І. Дунаєвої представлено спеціально розроблену освітню програму «Розвиток суб'єктності майбутніх соціальних педагогів», змістовним вектором якої є розвиток у майбутніх соціальних педагогів здатності до розуміння і прийняття іншої людини, у тому числі, учнів, колег, батьків учнів, адміністрації школи. При розробці даної програми авторка спиралася на певні уявлення щодо структури суб'єктності соціального педагога, яка містить у собі наступні компоненти: активність, здатність до рефлексії, свобода вибору й відповідальність за нього, унікальність, розуміння й прийняття іншої людини, здатність до саморозвитку [1].

Ю. Л. Бліновою розроблено програму оптимізації процесу формування суб'єктної позиції педагога, в основу якої покладене уявлення про її структуру. Дана структура представлена мотиваційним, рефлексивно-оцінним, регуляторно-діяльнісним компонентами. У структурі мотиваційного компоненту виділяються два аспекти: власно мотиваційний, що характеризує особливості мотиваційної сфери особистості, і регулятивний, який розкриває специфіку відношення «особистість-діяльність», ступінь значимості й привабливості даної форми особистісної активності. Рефлексивно-оцінний компонент включає ставлення особистості до себе й інших суб'єктів педагогічного процесу, вироблення власних особистісних норм і оцінку своєї професійної діяльності. Регуляторно-діяльнісний компонент суб'єктної позиції педагога характеризується здатністю здійснювати процес самозмін, який містить у собі: самодіагностику, самокорекцію й саморегуляцію, самомотивування, самопрограмування [2].

С. І. Дьяковим представлена модель суб'єктності педагога, в якій розкрита система регуляції активності на структурно-організаційному (свідомість, самосвідомість та ціннісно-мотиваційна сфера) і функціонально-дійовому

(емоційно-вольова та когнітивно-інтерпретаційна сфера) рівнях суб'єкта [3].

М. В. Ісаков розглядає суб'єктність студентів як інтегральний феномен, що поєднує в собі такі різні характеристики особистості як воля, відповідальність і рефлексивність [4]. Подібні компоненти в структурі суб'єктності виділяються З. Адамською [5], І. О. Котик [6] та ін.

Незважаючи на те, що структурні характеристики постають предметом вивчення суб'єкта професійної діяльності та розвитку особистості майбутнього фахівця, уявлення щодо складових структури суб'єктності педагога і майбутнього педагога не є загальноприйнятими, що вказує на необхідність подальших розвідок у цьому напрямку.

Мета даного дослідження полягає у визначенні специфіки психологічної структури суб'єктності майбутніх педагогів на різних етапах навчання.

Виклад основного матеріалу статті. У ході дослідження ми спиралися на власну модель суб'єктності майбутнього вчителя, яка включає чотири компоненти: сфера свідомості та самосвідомості (усвідомлення власного буття у межах певного середовища; побудова образу соціального світу; генерація образу педагогічної професії серед інших професій; відображення себе самого як майбутнього фахівця-педагога), когнітивно-інтерпретаційна сфера (пізнання об'єктивних законів оточуючого біосоціального світу; професійна ідентифікація та самоідентифікація; проектування власного педагогічного стилю; аналіз поточних професійних ситуацій та обставин), ціннісно-цільова сфера (суспільно та професійно значущі установки та норми поведінки; впорядкована множина бажаних результатів дій; професійна мотивація та мотиви – спрямованість, налаштованість особистості на професію), емоційно-вольова сфера (біологічно та соціально обумовлені реакції людини на життєві ситуації, в тому числі професійного напрямку, стимуляція активності; регуляція та саморегуляція поведінки й діяльності, в тому числі у професійно важливих ситуаціях).

Дослідження проводилося із використанням наступного психодіагностичного інструментарію: «Тест смисложиттєвих орієнтацій»

(Д. О. Леонтьєв); методика «Рівень суб'єктивного контролю», розроблена в НДІ імені В. М. Бехтерева; методика «Семантичний диференціал суб'єктності» (С. І. Дьяков), яка дозволяє визначати рівень прояву вольових, емоційних та інтелектуальних складових суб'єктності; методика «Діагностика ступеня готовності до ризику» (А. М. Шуберт); методика діагностики професійної самосвідомості майбутнього вчителя за допомогою вільного самоопису (В. П. Саврасов [7]).

При використанні методики В. П. Саврасова тексти самоописів студентами особливостей і властивостей свого професійного «Я» були піддані обробці за допомогою контент-аналізу. Система категорій аналізу в остаточному варіанті включала дванадцять категорій: особливості інформаційного пошуку; інформаційний тезаурус; особливості контролю і оцінки; особливості самоконтролю і самооцінки; здатність до цілеутворення та прогнозування; особливості прийняття рішень; особливості спілкування; особливості самоорганізації; організаторські здібності; особливості виконавської діяльності; надійність, стабільність; мета; середня довжина словника. Структурний аналіз суб'єктності майбутніх вчителів передбачав здійснення процедури кореляційного аналізу всіх тих показників суб'єктності студента, які розглядалися як складові суб'єктності. У ході статистичної обробки даних був використаний кореляційний аналіз за Пірсоном.

У дослідженні брали участь 123 студенти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»: 44 студенти першого року навчання, 52 - третього року навчання і 27 – п'ятого року навчання. Експериментальне дослідження проводилося у другому семестрі першого року навчання, на початку третього року навчання і п'ятого року навчання. Вибір саме цих періодів для проведення дослідження був обумовлений необхідністю врахування впливу на структуру суб'єктності майбутніх педагогів та її динаміку перебігу навчального процесу та його змістовного наповнення, а саме обсягу вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу та проходження педагогічної практики. Так студенти, які вчаться на п'ятому курсі, не тільки закінчили вивчення більшості дисциплін

психолого-педагогічного циклу, але й проходили, на відміну від студентів третього курсу, педагогічну практику, що є істотно важливим в системі професійної підготовки майбутнього педагога.

У ході аналізу кореляційних зв'язків між показниками складових суб'єктності студентів першого курсу виявлено 47 статистично значущих зв'язків, з яких 15 припадають на взаємозв'язки складових смислу життя. Крім того визначено позитивні зв'язки всіх складових смислу життя з вольовими та емоційними складовими суб'єктності студентів, визначеними за допомогою семантичного диференціалу. Показники самооцінки вольових якостей виявилися пов'язаними із показниками самооцінки емоційних ($r=0,41$, $p<0,01$) та інтелектуальних ($r=0,66$, $p<0,001$) якостей. Проте між показниками самооцінки інтелектуальних та емоційних якостей статистично значущого зв'язку не визначено. Крім того визначено значущі негативні кореляційні зв'язки готовності до ризику із загальною інтернальністю ($r=-0,48$, $p<0,01$) та результативністю життя ($r=-0,37$, $p<0,05$). Решта зв'язків поєднують між собою компоненти професійної самосвідомості першокурсників: особливості прийняття рішень зі здатністю до прогнозування та цілеутворення та ($r=0,39$, $p<0,05$), організаторськими здібностями ($r=0,46$, $p<0,01$), особливостями самоорганізації ($r=0,39$, $p<0,05$), загальною довжиною словника самоописів ($r=0,65$, $p<0,001$); організаторські здібності з особливостями виконавської діяльності ($r=0,52$, $p<0,001$), метою як образом майбутнього результату ($r=0,41$, $p<0,01$), загальною довжиною словника самоописів ($r=0,63$, $p<0,001$); особливості самоорганізації з особливостями контролю та оцінювання ($r=0,52$, $p<0,001$) і загальною довжиною словника самоописів ($r=0,42$, $p<0,01$); особливості виконавської діяльності з метою як образом майбутнього результату ($r=0,41$, $p<0,01$) і загальною довжиною словника самоописів ($r=0,71$, $p<0,001$). Загальна довжина словника самоописів також корелює зі стійкістю та надійністю з боку індивідуальних характеристик індивіда ($r=0,44$, $p<0,01$), особливостями контролю та оцінювання ($r=0,51$, $p<0,001$), метою як образом майбутнього результату ($r=0,66$, $p<0,001$). Серед компонентів професійної

самосвідомості не включеними до структури суб'єктності першокурсників виявилися особливості інформаційного пошуку та інформаційного тезаурусу, а також особливості комунікації.

У ході аналізу кореляційних зв'язків між показниками складових суб'єктності студентів третього курсу виявлено 70 статистично значущих зв'язків, з яких 15 припадають на взаємозв'язки складових смислу життя. Як і по групі першокурсників, усі складові смислу життя позитивно корелюють із показниками самооцінки вольових та емоційних якостей, а показники самооцінки вольових якостей із показниками самооцінки емоційних ($r=0,54$, $p<0,001$) та інтелектуальних ($r=0,61$, $p<0,001$) якостей. Разом із тим по групі третьокурсників визначено також позитивні зв'язки показника самооцінки інтелектуальних якостей з результативністю життя ($r=0,36$, $p<0,05$) і загальним показником усвідомленості життя ($r=0,38$, $p<0,05$). Інтернальність в області досягнень позитивно пов'язана з показником інтернальності в області учбової діяльності ($r=0,42$, $p<0,01$) і такою особливістю професійної самосвідомості, як інформаційний тезаурус, який відображає ознаки володіння деякими відомостями, сукупністю даних, знань, які студенти вважають важливими для майбутньої професійної діяльності ($r=0,37$, $p<0,05$), а локус контролю-життя зі ступенем усвідомлення важливості організаторських здібностей для успішності педагогічної діяльності ($r=0,38$, $p<0,05$). Визначено негативні взаємозв'язки між інтернальністю в області невдач і рівнем загальної інтернальності ($r=-0,38$, $p<0,05$), інтернальності в області досягнень ($r=-0,42$, $p<0,01$), інтернальності в області сімейних стосунків ($r=0,40$, $p<0,01$), тобто, чим більшою мірою третьокурсники схильні обвинувачувати себе у різноманітних неприємностях, тим менше вони вважають себе здатними з успіхом домагатися свого, меншою мірою беруть на себе відповідальність за події, що відбуваються в їх родині.

На відміну від групи першокурсників, не визначено жодної кореляції готовності до ризику з іншими складовими суб'єктності студентів 3 курсу, але більш розгалуженими виявилися зв'язки між компонентами професійної самосвідомості: всі компоненти за винятком особливостей контролю та

оцінювання, особливостей комунікації та особливостей інформаційного тезаурусу виявилися пов'язаними між собою. Слід зазначити, що рівень усвідомлення таких професійно важливих якостей педагога, які обумовлюють успішність комунікації в процесі суб'єкт-суб'єктної професійної взаємодії, виявився виключеним зі структури суб'єктності студентів як першого, так і третього курсів, що викликає певне занепокоєння, оскільки до категорії «Особливості комунікації» відносилися такі якості, як пошана до людей, любов до дітей, щирість, відвертість, співчутливість, готовність прийти на допомогу, здатність легко знаходити спільну мову з дітьми, здатність легко вступати в контакт, товарииськість, доброта, доброзичливість тощо.

По групі студентів п'ятого курсу було визначено найменшу кількість кореляційних зв'язків між показниками складових суб'єктності, яких виявилось лише 23. Якщо по групах студентів першого та третього курсів спостерігалася взаємна кореляція всіх складових смислу життя, то по групі п'ятикурсників спостерігається відсутність кореляційних зв'язків результативності життя з локусом контролю-життя і цілями в житті, тобто студенти п'ятого курсу на відміну від студентів молодших курсів не відчують можливості впливати на продуктивність власного життя завдяки висуванню цілей на майбутнє і втілення їх у життя. Відмінність структури суб'єктності студентів п'ятого курсу полягає і в тому, що із показниками самооцінки вольових та емоційних якостей корелюють не усі складові смислу життя, як це спостерігалось у структурі суб'єктності студентів попередніх курсів. Визначено лише значущі кореляції самооцінки вольових якостей з локусом контролю-Я ($r=0,53$, $p<0,001$), локусом контролю-життя ($r=0,58$, $p<0,001$) і загальним показником осмисленості життя ($r=0,57$, $p<0,001$), а також самооцінки емоційних якостей з локусом контролю-життя ($r=0,55$, $p<0,001$). Визначено і позитивні кореляційні зв'язки між усіма показниками самооцінки, а саме: показника самооцінки вольових якостей з показниками самооцінки емоційних ($r=0,61$, $p<0,001$) та інтелектуальних ($r=0,67$, $p<0,001$) якостей, показника самооцінки інтелектуальних і емоційних якостей ($r=0,51$, $p<0,001$).

По групі студентів-випускників не визначено жодної статистично значущої кореляції між складовими суб'єктивного контролю. Деякі з цих складових корелюють із показниками професійної самосвідомості, а саме: загальна інтернальність зі здатністю до прогнозування та цілеутворення ($r=0,41$, $p<0,01$), особливостями самоорганізації ($r=0,37$, $p<0,05$), особливостями прийняття рішень ($r=-0,54$, $p<0,001$), а інтернальність в області досягнень з організаторськими здібностями ($r=-0,44$, $p<0,01$). Таким чином, чим більшою мірою п'ятикурсники вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті є результатом їхніх власних дій, за які вони відчувають свою власну відповідальність, тим більш творчо вони ставляться до майбутньої професійної діяльності, більш значущими для успішності професійної діяльності вважають ті якості власної особистості, які забезпечують регулювання діяльності на етапі виконання, але меншою мірою визнають у себе наявність професійно важливих якостей, що забезпечують ефективність процесу вибору одного способу дій з деякої сукупності. Чим більш високим є рівень суб'єктивного контролю над емоційно позитивними подіями й ситуаціями, тим менш впевнені студенти-випускники у власних можливостях щодо включення учнів у діяльність і упорядкування цієї діяльності відповідно до мети і ухвалених рішень.

Поодинокими виявилися і зв'язки між самими показниками професійної самосвідомості, серед яких позитивними кореляціями пов'язані особливості прийняття рішень і особливості виконавської діяльності ($r=0,57$, $p<0,001$), загальна довжина словника самоописів з особливостями виконавської діяльності ($r=0,64$, $p<0,001$) і метою як образом майбутнього результату ($r=0,62$, $p<0,001$).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Аналіз структури суб'єктності студентів першого, третього і п'ятого року навчання показав, що ступінь взаємозв'язку компонентів в структурі суб'єктності підвищується від першого до третього і знижується від третього до п'ятого курсу, що може свідчити про наявність тенденції регресивного розвитку

суб'єктності студентів в процесі їх навчання і необхідність розробки та впровадження спеціальних програм розвитку професійної суб'єктності майбутніх вчителів.

Література:

1. Дунаева Н. И. Психологическая структура субъектности как личностного свойства студента-будущего социального педагога: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.01 / Дунаева Наталья Ивановна. - Сочи, 2006. – 150 с.
2. Блинова Ю. Л. Субъектная позиция педагога: теория и психолого-акмеологическое сопровождение / Ю. Л. Блинова. - Казань: ТГГПУ, 2010. - 202 с.
3. Дьяков С. І. Суб'єктність педагога. Психосемантичні моделі та технології дослідження / С. І. Дьяков. - Миколаїв: ММІРЛ, ВМУРЛ «Україна», 2008. - 320 с.
4. Исаков М. В. Показатели и структура субъектности: на материале становления профессиональной субъектности у студентов вузов: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.01 / Исаков Максим Владимирович. – М., 2008. - 242 с.
5. Адамська З. Суб'єктність у системі професійно значущих якостей особистості майбутніх психологів / Зоряна Адамська // Психологія особистості. - 2011. - № 1 (2). - С. 51-58.
6. Котик І. О. Механізми рефлексії у процесі розвитку суб'єктності людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / І. О. Котик. – К., 2004. - 20 с.
7. Саврасов В. П. Особенности развития профессионального самосознания будущего учителя: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Саврасов Владимир Павлович. – Л., 1986. – 175 с.

References:

1. Dunaeva N. I. Psihologicheskaya struktura sub'ektnosti kak lichnostnogo svoystva

studenta-budushego sotsialnogo pedagoga: dis. ... kandidata psihol. nauk: 19.00.01 / Dunaeva Natalya Ivanovna. - Sochi, 2006. – 150 s.

2. *Blinova Yu. L. Sub'ektnaya pozitsiya pedagoga: teoriya i psihologo-akmeologicheskoe soprovozhdenie / Yu. L. Blinova. - Kazan: TGGPU, 2010. - 202 s.*

3. *D'yakov S. I. Subiektnist' pedagoga. Psihosemantychni modeli ta tehnologiyi doslidzhennya / S. I. D'yakov. – Mykolaiv: MMIRL, VMURL «Ukrayina», 2008. – 320 s.*

4. *Isakov M. V. Pokazateli i struktura sub'ektnosti: na materiale stanovleniya professionalnoy sub'ektnosti u studentov vuzov: dis. ... kandidata psihol. nauk: 19.00.01 / Isakov Maksim Vladimirovich. – M., 2008. - 242 s.*

5. *Adamska Z. Subiektnist' u sistemi profesiyno znachushchih yakostey osobystosti maybutnih psihologiv / Zoryana Adamska // Psihologiya osobystosti. - 2011. - № 1 (2). - S. 51-58.*

6. *Kotyk I.O. Mehanizmy refleksii u protsesi rozvytku subiektnosti liudyny: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psihol. nauk: spets. 19.00.01 «Zagal'na psihologiya, istoriya psihologii» / I. O. Kotyk. – K., 2004. - 20 s.*

7. *Savrasov V. P. Osobennosti razvitiya professionalnogo samosoznaniya budushego uchitelya: dis. ... kandidata psihol. nauk : 19.00.07 / Savrasov Vladimir Pavlovich. – L., 1986. – 175 s.*